

mand gebruik van maakt, betekent niet dat 't zinvol is om zo'n jacht te maken. Ik denk dat bijna iedereen de Eclipse een zinloos jacht vindt. Verspilde tijd, energie en materialen. Blijkbaar is het niet altijd zinvol om te produceren waar het meest voor wordt betaald.

24 Zijn wij rijk dankzij de armoe van anderen?

Ik kan dan wel problemen hebben met superrijken, en van mening zijn dat er nadelen kleven aan hun bestaan. Feitelijk ben ikzelf ook superrijk. In de ogen van een doorsnee Congolees of Liberiaan. Ze verdienen daar gemiddeld vierhonderd euro per jaar en daarmee behoren Congo en Liberia tot de armste landen ter wereld. Nu is het leven er goedkoper dan hier, maar als je daarvoor compenseert kom je maar een klein beetje hoger uit: achthonderd euro. Bovendien wordt dat gemiddelde flink beïnvloed door een paar rijke mensen, die ook daar heus wel wonen. Ik vrees voor wat de *doorsnee* Congolees en Liberiaan verdienen. Hoeveel vermogen ze hebben kan ik niet achterhalen, maar een gemiddeld inkomen van een paar honderd euro per jaar voorspelt niet veel goeds.

Je moet je toch eens voorstellen hoe het is om van zeventig euro per maand te moeten leven. Ik hoop dat het water in Congo en Liberia gratis is en dat de mensen thuis wat groenten kunnen verbouwen, anders kan ik me niet voorstellen dat je van dat bedrag in leven kunt blijven. Aan laptops en mobiele telefoons hoeven ze daar niet te denken; die zijn in Congo en Liberia even duur als hier. Het leven is er heus goedkoper, maar smartphones zijn dat niet. Anders zou de hele wereld ze daar gaan kopen.

Hoe kan dat? Waarom zijn wij hier zoveel rijker dan in sommige andere landen? 'Maar dat weet iedereen toch?' zei een collega van me op een symposium waar we alle twee een lezing moesten geven. 'Wij zijn rijk dankzij de armoe van anderen. Wij zijn rijk omdat ze in Congo en Liberia arm zijn.' Het klinkt als een eenvoudig en op het eerste gezicht misschien ook logisch antwoord. Er is een beperkte hoeveelheid rijkdom op de wereld; alles wat wij hebben, hebben anderen niet. Ergo: wij zijn rijk ten koste van de armen.

Maar klopt het antwoord? Dat zou onplezierig zijn, omdat ik dan medeschuldig ben aan de armoede van die Congolezen en Liberianen. Feitelijk neem ik hun dan hun rijkdom, of steel ik het eigenlijk een beetje. Zonder dat ik me daar bewust van ben, overigens. Want ik heb helemaal niet het gevoel dat ik van Congolezen steel.

Geluklijk begrijp ik ondertussen genoeg van economie om te weten dat de redenering niet klopt en dat er geen beperkte, vaste hoeveelheid rijkdom op de wereld is. De wereld kan er in zijn totaliteit heus een stuk rijker op worden dan-ie nu is. Als Congolezen en Liberianen rijker worden, dan gaat dat niet ten koste van ons. Toch? Dat ziet iedereen vrij gemakkelijk in. En andersom is dat ook zo: het feit dat wij rijker zijn dan zij betekent niet perse dat onze rijkdom ten koste van hen is gegaan. Of, om het nog op een andere manier te verhelderen: als ik een boek schrijf betekent dat niet dat iemand anders geen boek kan schrijven. Zo zit 't ook met rijkdom.

Volgens de standaardverklaring zijn we hier in Nederland relatief rijk omdat we veel voor elkaar krijgen; produceren. Zoals een tuinman die meer struiken kan snoeien rijker is, zo is men in een land waar men meer voor elkaar krijgt ook rijker. Er is geen maximale hoeveelheid rijkdom waarvan wij een deel verwerven of inpikken, we maken de rijkdom zelf. Blijkbaar doen we een boel in Nederland. Krijgen we het voor elkaar om relatief veel melk te produceren, software te schrijven, advies te geven, struiken te snoeien enzovoort. En omdat we veel produceren, hebben we ook veel. Er zijn overigens ook landen waar ze nog meer voor elkaar krijgen, zoals de VS, en waar men dus nog rijker is, maar ik zou niet met Amerikanen willen riuilen. Ze zijn daar rijker omdat ze meer werken. Logisch dat je daar rijk van wordt, maar ik laat 't graag aan me voorbijgaan. Liever voldoende produceren en veel vrije tijd hebben, dan veel produceren en een leven leiden dat uit louter werken bestaat.

Het is toch eigenlijk wel vreemd. Doen ze iets verkeerd in Congo en Liberia? En in India, de Filipijnen, Afghanistan, Nepal, Haïti en Honduras. Of hebben ze gewoon pech? Hoe komt 't dat men elders zoveel minder voor

elkaar krijgt dan in bijvoorbeeld Nederland?

Dat heeft diverse oorzaken. Om te beginnen zijn daar nauwelijks middelen om zaken mee te produceren. Feitelijk bestaan zulke landen hoofdzakelijk uit mensen en land. Voor het overgrote deel laagopgeleide mensen bovendien en beroerd land. Want hoewel de meeste derdewereldlanden in de tropen liggen en daar de zon vaak schijnt, is het klimaat er toch minder geschikt voor landbouw. Er zijn nauwelijks kantoorpanden, fabrieken, tractoren, er is slecht internet, er zijn geen banken. Ik kom weleens in armere landen, niet in Liberia of Congo, maar ik ben wel in Madagaskar geweest, Panama, de Filipijnen, Suriname; en het valt direct op dat de wegen er slecht zijn. Allicht, het zijn arme landen en dus kunnen ze er geen goede wegen betalen. Maar het causale verband werkt ook de andere kant op: doordat de wegen er zo slecht zijn duurt alles er een stuk langer, krijgt men minder voor elkaar en is men armer.

Daarnaast missen ze in de meeste arme landen instituties die achter de schermen toch wel reuzehandig zijn: een kadaster, een belastingdienst, rechtbanken. En ten slotte helpen corruptie en vriendjespolitiek ook niet. Congo is weliswaar een arm land, maar er leven daar een paar heel rijke mensen, die bijzonder profiteren van het mineraal coltan dat er gevonden wordt en dat vooral bekend is vanwege het gebruik in mobiele telefoons. Een paar machtige mensen steekt alles in zijn zak en de rest leeft in armoede.

De meeste arme landen zitten vast in een beroerde spiraal: ze verdienen er weinig omdat er geen middelen zijn om mee te verdienen; en die middelen zijn er niet omdat ze niks verdienen. Een laagopgeleide bevolking, slecht onderwijs; nauwelijks infrastructuur; geen geld om die aan te leggen omdat er geen belastingdienst is; corrupte boeven aan de macht; en slecht werkende rechtbanken waar gedupeerden hun recht niet kunnen halen. Ga er maar aan staan. Het is allemaal reuze-ellendig en ik vind dat we er zoveel mogelijk aan moeten doen om het leven van de mensen daar te verbeteren, maar de suggestie dat ze hun armoede aan ons te danken hebben gaat een stap te ver.

Is er geen manier om aan die ellendige spiraal te ontsnappen? Jawel, die is er wel: investeren. Investeren in onderwijs, infrastructuur, instituties, fabrieken. Alleen is er vaak geen geld om te investeren, dat is nu net het probleem. Dan moet men daar dus of sparen en geduld hebben, of lenen. Van buitenlanders die wel geld hebben. Of ze moeten die buitenlanders overhalen zelf te investeren. Je zou toch denken dat dat moet lukken. Het loont immers om te investeren in bijvoorbeeld wegen in Congo en Liberia. Een extra weg in Nederland levert niet zoveel op. Maar diezelfde weg in Congo maakt een wereld van verschil. Je zou verwachten dat investeerders, mensen met geld, staan te springen om hun geld juist in de armere gebieden van de wereld te stoppen; daar levert het namelijk meer op. Helaas valt dat een beetje tegen omdat die investeerders bang zijn hun geld niet terug te krijgen. Vanwege onder andere corruptie en vriendjespolitiek: het kan maar zo gebeuren dat een lokale baas alle buitenlandse bezittingen nationaliseert en dan zijn de investeringen weg. Maar zelfs als die investeringen toch plaatsvinden, dan hebben ze een vreemde keerzijde. Dat wij, de rijke investeerders, dáár, in die arme gebieden, geld verdienen.

Iemand die zijn geld belegt wil daar rente voor terugkrijgen. Ook als-ie dat in Congo of Liberia doet. De wrange situatie doet zich dan voor dat een deel van wat er daar verdiend wordt naar rijkere landen verdwijnt. Alle Nederlanders verdienen bij elkaar zo'n 800 miljard euro. Twee derde van hen door te werken en één derde door te hebben. Het deel dat Nederlanders verdienen via hun vermogen verdienen ze deels elders, via beleggingen in andere landen, maar andersom zijn er ook buitenlanders en buitenlandse ondernemingen die in Nederland beleggen en investeren. Netto houdt dat elkaar ongeveer in evenwicht. Als wij met elkaar 800 miljard euro verdienen, dan kunnen we ook 800 miljard euro uitgeven. Dat ligt bij armere landen anders. De landen aan de Afrikaanse westkust van Senegal tot en met Congo verdienen met elkaar ook zo'n 800 miljard euro. (Moet je nagaan: er wonen daar 400 miljoen mensen, ruim twintig keer meer dan in Nederland, en ze verdienen evenveel.) Maar ze hebben minder dan 800 miljard te besteden omdat ze rente moeten betalen aan buitenlandse investeerders. In

die zin lijkt hun situatie op die van een armlastige huurder die net de huur kan opbrengen maar die daardoor nooit genoeg kan sparen om zelf een huis te kopen. Als de verhuurder van goede wil is, dan rekent-ie een lage huur zodat de huurder kan sparen. Ik hoop maar voor de armere landen dat ze zulke goede verhuurders, of geldverstrekkers in hun geval, kunnen vinden.

Uiteindelijk moet ik mijn collega toch een beetje gelijk geven. De uitspraak 'Wij zijn rijk dankzij de armoe van anderen' kun je op twee manieren interpreteren.

Eén: rijkdaards *veroorzaken* de armoe van anderen.

Of twee: rijkdaards *profiteren* van de armoe van anderen.

Die eerste uitspraak is niet waar. Of is hoogstens soms waar, maar dan betreft het half criminele rijkdaards die meedoen aan corruptie, vriendjespolitiek en andere manieren om mensen uit te zuigen.

Maar de tweede uitspraak is wel waar. Als er in een land geen middelen zijn om dingen voor elkaar te krijgen, dan loont het om te investeren in zulke middelen: fabrieken, wegen, onderwijs. Dat is voordelig voor het land in kwestie, maar ook voor de investeerders: zij verdienen geld in dat armlastige land. Dat is wrang en misschien vreemd, maar ik zie niet zo een-twee-drie in hoe het anders kan. Ik hoop maar dat de gerekende rentes niet te hoog zijn, en dat de investeringen zinvol en verstandig zijn.

Veroorzaken wij de armoe van koffiebeoeren door goedkope koffie te kopen?

Ik heb het er nog eens met die collega over gehad en ze vond dat ik iets over het hoofd had gezien: 'Wij hebben toch profijt van de lage lonen elders? Dankzij kinderarbeid hebben wij goedkope T-shirts, en omdat Peruaanse koffiebeoeren nauwelijks iets verdienen is onze koffie zo goedkoop.' Hier had ze een punt. Wij zijn rijk, in termen van T-shirts en koffie, vanwege lage lonen elders. Dat die T-shirts niet in de haak zijn lijkt me helder. Kinderarbeid is in strijd met fundamentele mensenrechten en we zouden niet moeten profiteren van arme kinderen die gedwongen worden voor een schamel loontje kleding in elkaar te zetten. Maar de zaak van die koffiebeoeren vind

ik lastiger. Feitelijk probeerde mijn collega me aan te sporen om duurdere koffie te kopen, 'fairtradekoffie', waar kleinschalige koffieboeren, onder andere in Peru, wat meer aan verdienen. Ben ik het daarmee eens?

Ik koop eigenlijk nooit fairtradekoffie, maar ik koop wel altijd biologische kip. Die is een flink stuk duurder, maar ik hou graag rekening met het leven dat de kip heeft gehad. Als ik door wat extra te betalen de ellende op de wereld kan verminderen, dan doe ik dat. Moet ik dan, als ik consequent wil zijn, ook duurdere koffie kopen? Koffie die geen twee euro vijftig per pak kost, maar drie euro of drie euro vijftig. Opdat de koffieboer die de koffie verbouwde er beter aan verdient. Op zijn minst voldoende om van te leven.

Het lijkt consequent maar er is toch een verschil. Zo'n koffieboer heeft een keus en een kip heeft die niet. Misschien heeft zo'n boer niet veel te kiezen, maar hij heeft meer keus dan een kip. Daar ga ik tenminste van uit. Dat maakt beide situaties toch verschillend. Als ik van die dure fairtradekoffie koop, ben ik zo'n kleinschalige koffieboer dan niet feitelijk aan het belonen voor het feit dat-ie een achterhaalde keuze heeft gemaakt? Name-lijk koffieboer worden. Eerder schreef ik dat ik het niet vreemd of onterecht vind dat schaapherders zo weinig verdienen. Het is een beetje een irrelevant beroep; er zijn tegenwoordig toch makkelijker manieren om op de schapen te passen? Waarom zou ik niet hetzelfde vinden van zo'n Peruaanse koffieboer?

Ik vind het lastig, maar laat ik het dilemma eens naar Nederland verplaatsen. Een Peruaanse koffieboer boert op gemiddeld twee hectare grond. Dat is weinig. Twintig keer zo groot als de volkstuin van mijn moeder, en je kunt er vier koeien op laten grazen. Er is geen boer in Nederland die zijn hoofd boven water kan houden met zo weinig land. Zou ik bereid zijn om extra te betalen voor de melk van een boer die slechts vier koeien heeft? Ik geloof van niet. Zo'n boer kan beter iets anders gaan doen, vind ik. Of zijn bedrijf vergroten. Het is een beetje onduidelijk met welke situatie die Peruaanse koffieboeren zich het best laten vergelijken: met plofkippes die geen kant op kunnen; of met fictieve Nederlandse boeren die kiezen voor een ex-

treem klein bedrijf? In het eerste geval vind ik het volkomen logisch om extra voor fairtradekoffie te betalen, en in het tweede geval vind ik dat niet.

In Nederland verdwijnen gemiddeld drie boerenbedrijven per dag. Ze worden opgeslokt door de bedrijven die nog wel doorgaan en die steeds groter worden. Dat is niet leuk voor de boeren wie het overkomt, maar op de lange termijn is het voor iedereen prima. Hadden we nog evenveel boerenbedrijven als in 1960 gehad, dan had een pak melk ongeveer een tien-tje gekost en een kilo aardappels ook. Dat is geen ramp, maar leuk is anders. Ik gun de kopers van koffie dezelfde ontwikkeling als de kopers van melk. Mits koffieboeren, in Peru en elders, de mogelijkheid hebben om ander werk te vinden.

Wij profiteren inderdaad van de lage lonen van koffieboeren. Maar dat is iets anders dan het veroorzaken ervan. Bovendien is het profiteren van anderen helemaal niet vreemd of verwerpelijk. Ik profiteer ook van mijn tuinman en van het feit dat hij minder verdient dan een hoogleraar. Andersom profiteert hij ook van mij, en van anderen die bereid zijn om hem voor zijn werk te betalen.

Uiteindelijk ga ik toch overstag en zal ik in het vervolg fairtradekoffie kopen. Niet om kleinschalige boerenbedrijven in Peru in stand te houden, integendeel: om de mensen daar te helpen in de toekomst iets anders te gaan doen. Zoals landen in ellendige spiralen kunnen zitten, kunnen mensen dat ook. Het zou best zo kunnen zijn dat Peruaanse koffieboeren eigenlijk nauwelijks keus hebben en in die zin meer lijken op een plofkip dan op een schaapherder. Ik hoop met het kleine extraatje dat ik in het vervolg zal gaan betalen iets bij te dragen aan een verandering. Opdat de dochters en zonen van de boeren aldaar meer mogelijkheden krijgen en geen kleine koffieboer meer hoeven te zijn.

Toch is er één vraag waar ik nog mee blijf zitten. Waarom is het wel toegestaan om elders te investeren maar is het niet, of in veel mindere mate, toegestaan om elders te werken? Of, met andere woorden, waarom is er meer vrij verkeer van kapitaal dan dat er vrij verkeer van arbeid is? Het is

25 Waar komt geld vandaan?

veel moeilijker voor Congolezen om in Nederland te komen werken, dan dat het voor Nederlanders is om in Congo te investeren. Toch zouden volgens het idee van de vrije markt beide bijdragen aan een betere wereld. Als mijn duizend euro meer oplevert in Congo dan-je in Nederland doet, dan is het voor mij en voor Congo beter wanneer ik mijn geld daar investeer. En als een Congolees meer in Nederland kan verdienen dan aldaar, dan is het zowel voor hem als voor zijn werkgever hier profijtelijk wanneer-je hier werkt.

Het antwoord is uiteindelijk simpel, maar ook illustratief voor hoe de wereld in elkaar steekt. Het kan heus zijn dat het in totaal voordelig is wanneer Congolezen, en wie dan ook, in Nederland mogen komen werken. Dat het profijtelijk kan zijn voor zo'n Congolees is vrij helder. Voor de werkgever van die Congolees idem dito; grote kans dat een Congolees bereid is te werken voor een lager salaris. Voor de Nederlandse werknemer die zijn baan verliest is het echter niet zo leuk. Tel kosten en baten bij elkaar op en je komt waarschijnlijk positief uit. De wereld is beter af wanneer Congolezen hier wel mogen komen werken, alleen is het netto voor Nederlanders nadelig. (Hoewel dus minder nadelig dan het voor Congolezen voordelig is.) En dáárom willen wij het niet.

Mensen die beargumenteren dat een vrije markt voor iedereen het beste is – 'Een vrije verkeer van geld, diensten en goederen garandeert de meest efficiënte "allocatie" van dat geld, die diensten en die goederen' – moeten zich realiseren dat precies dezelfde argumentatie opgaat voor een vrij verkeer van arbeid en mensen. Uiteindelijk zorgt het feit dat dat vrije verkeer er niet is er ook voor dat wij meer hebben dan sommige mensen elders. In die zin moet ik mijn collega dus toch weer een beetje gelijk geven: doordat wij arme mensen van elders niet toestaan om hier te komen werken houden we onszelf rijker en hen armer.

Op 23 augustus 1994 verbrandden de bandleden van de KLF – een van de meest succesvolle Britse housebands uit die tijd – een miljoen Britse pond. In totaal hadden ze zo'n zes miljoen pond verdiend, dat ze voor een groot deel steeds weer investeerden in nieuwe platen. Toen de band ermee wilde stoppen hadden ze een miljoen op hun rekening staan. En dat ging allemaal in de fik. Met een klein vliegtuigje vol cash vlogen ze naar het Schotse eilandje Jura, alwaar ze balen briefjes van vijftig pond in de open haard van een landhuis gooiden. Het kostte ongeveer een uur om op te branden.

Waarom de bandleden dat deden is nooit helemaal duidelijk geworden. 'Om een keer de macht over geld te hebben in plaats van andersom', is een van de gehoorde verklaringen. Wel heeft bandlid Bill Drummond in een interview met de BBC in 2004 toegegeven dat-ie er spijt van had. Dat kan ik me voorstellen.

Ik ben al een eind gevorderd met dit boek en het lijstje met vragen, maar ik heb nog niet stilgestaan bij geld. Terwijl ik in eerste instantie zou denken dat economie vanaf het begin over geld zou gaan. Dat was blijkbaar een vergissing. Maar wat is geld eigenlijk voor mysterieus spul?

In Nederland is er ongeveer een miljoen euro. Dat is de waarde van al het papiergeld en alle muntjes die in Nederland in omloop zijn, plus het geld op betaalrekeningen en spaarrekeningen (maar alleen de spaarrekeningen waarvan je het geld direct kunt opnemen). Bijna tien procent van dat bedrag is papiergeld en de rest is elektronisch geld. Per persoon is dat ongeveer 60.000 euro, waarvan dus zo'n zesduizend euro papiergeld is. Best een boel.

Waar komt het vandaan en wat gebeurt er als er een miljoen verbrandt?